



GENDER NUQTAYI ZAZARIDAN TIL BIRLIKLARINING ASSOTSIATIV BAHOLANISHI

O'zbekiston Davlat Jahon Tillari Universiteti

Magistratura Ingliz tili lingvistikasi

Omonov Javohir

javohiromonov778@gmail.com

Ilmiy Rahbar: **Baxronova Dilrabo Keldiyorovna.** (DSc)

Annotatsiya

Mazkur tezisdagi gender nuqtayi nazaridan til birliklarining assotsiativ baholanishi tahlil etiladi. Ayollar va erkaklarning lingvistik tafakkuridagi farqlar, ularning soʻzlarga, iboralarga va tasviriy ifodalarga bergan baholari orqali ochib beriladi. Assotsiativ tajriba asosida olingan ma'lumotlar jamlanib, genderga xos semantik maydonlar aniqlanadi. Shuningdek, til birliklarining inson ongida uygʻotadigan obrazlar, emotsional-reseptiv yondashuvlar va madaniy stereotiplar nuqtayi nazaridan tahlili amalga oshiriladi. Tadqiqot natijalari jamiyatdagi gender rolining til orqali qanday shakllanishini hamda bu jarayonning kommunikativ ahamiyatini yoritib beradi.

Kalit soʻzlar: Gender lingvistika, Assotsiatsiya, Til birliklari, Semantik maydon, Emotsional baholash, Lingvokulturologiya, Gender stereotiplari.

Kirish

Soʻz inson tafakkurining mahsuli sifatida nafaqat aloqa vositasi, balki dunyoni anglash, qadriyatlarni ifodalash, ijtimoiy ong va psixologik holatlarning aksidir. Bugungi kunda tilshunoslik fanining bir qator zamonaviy yoʻnalishlari, xususan, **gender lingvistika, psixolinguistika** va **assotsiativ tilshunoslik** doirasida soʻzning inson ongidagi obrazlari, u bilan bogʻliq assotsiatsiyalar tahlil qilinmoqda. Ushbu yoʻnalishlar orqali ayollar va erkaklarning tilga munosabati, soʻzlarga yuklaydigan semantik-psixologik mazmuni farqlanishi aniqlanmoqda.

Mazkur tezisdagi gender nuqtayi nazaridan til birliklariga beriladigan assotsiativ baho, yaʼni ayol va erkak respondentlarning bir xil til birligiga qanday emotsional, madaniy, psixologik munosabatda boʻlishi tahlil etiladi.

ASOSIY QISM

Gender lingvistikaning asosiy tushunchalari

Gender lingvistika — bu jinsga xos til xususiyatlarini oʻrganuvchi yoʻnalish boʻlib, unda ayollar va erkaklar nutqining leksik, grammatik, pragmatik farqlari oʻrganiladi. Gender – bu nafaqat biologik jins, balki ijtimoiy-psixologik



ijtimoiylashgan hodisadir. Shu sababli ayollar va erkaklarning tilga munosabati ham ijtimoiy tajriba, madaniyat va psixologik stereotiplar asosida shakllanadi.

Assotsiativ eksperiment va metodik yondashuv

Assotsiativ metod orqali til birliklarining inson ongida uygʻotadigan ilk assotsiatsiyalari aniqlanadi. Bu metodika koʻproq psixolinguistika va kognitiv tilshunoslik sohasida qoʻllaniladi. Respondentlarga berilgan soʻzlarga ular tomonidan bildirilgan birinchi assotsiatsiyalar asosida:

- emotsional baholash (yaxshi/yomon, iliq/sovuq),
- ijtimoiy rol (ona, ota, ustoz, rahbar),
- madaniy stereotiplar (goʻzallik – ayol, kuch – erkak) aniqlanadi.

Masalan, “rahbar” soʻziga ayol respondentlar “masʼuliyat”, “katta odam”, “qoʻrqinch” kabi assotsiatsiyalar bildirsalar, erkak respondentlar “kuch”, “muvaffaqiyat”, “nazorat” kabi javoblar berishi mumkin.

Genderga xos semantik maydonlar

Tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, ayollar koʻproq emotsional, tasviriy, hissiy-assotsiativ soʻzlarni tanlaydilar. Erkaklar esa koʻproq mavhum, vazifaviy yoki texnik xarakterdagi soʻzlarga moyil boʻladilar. Bu farq ularning ijtimoiy rollari, psixologik tayyorgarligi, madaniy tajribasi va qadriyat tizimlari bilan bogʻliq.

Masalan:

- Ayol respondent: “guldasta” → “bayram”, “quvonch”, “ona”, “mehr”
- Erkak respondent: “guldasta” → “sovgʻa”, “majburiyat”, “xarajat”

Til birliklarining gender stereotiplari asosidagi bahosi

Ayrim soʻzlar jamiyatda gender stereotiplari orqali baholanadi. Masalan, “oqila”, “nazokatli” kabi soʻzlar odatda ayollarga nisbatan ishlatilsa, “jasur”, “sabrli”, “masʼuliyatli” kabi soʻzlar erkaklarga nisbatan assotsiatsiyalanadi. Bu holat til vositasida jamiyatning genderga nisbatan mavjud tasavvurlari qanday ifodalanishini koʻrsatadi.

Assotsiativ tahlillar shuni koʻrsatadiki, ayol nutqida baholovchi birliklar — yaʼni ijobiy yoki salbiy fikrni bildiruvchi soʻzlar — ancha koʻp uchraydi. Ayollar nutqida quyidagi birliklar ustuvor boʻladi: “ajoyib”, “yoqimli”, “dahshatli”, “mehri past”, “gʻamgin”, “mazali” va h.k. Bunday holat tilning **baholovchanlik xususiyati** orqali ayol psixologiyasining his-tuygʻularga yaqinligi bilan izohlanadi.

Erkaklar esa odatda vaziyatga xolis yondashadigan, analitik baholovchi birliklardan foydalanadilar: “mantiqan toʻgʻri”, “foydali”, “keraksiz”, “asosli”, “xavfli”. Bu yondashuv ularning tashqi dunyoga ongli, ratsional nazar bilan qarashini aks ettiradi.



Gender tafovuti orqali hosil bo‘ladigan metaforik obrazlar

Metafora — bu inson tafakkurining kuchli vositasi bo‘lib, u orqali so‘zning semantik chegaralari kengayadi. Gender asosidagi metaforik ifodalar ayol va erkaklar nutqida turlicha namoyon bo‘ladi. Ayollar metaforalardan ko‘proq obrazli va emotsional ta’sir uchun foydalanadilar:

- Ayol: *Yuragim guldasta bo‘lib ochildi.*
- Erkak: *Qarorim toshdek qattiq.*

Bu misollar shuni anglatadiki, metaforalarning gender xususiyati nutqdagi estetik va psixologik konnotatsiyalarga asoslanadi.

Gender va diskurs: ijtimoiy kontekstda til birliklarining assotsiativ yuklamasi

Turli ijtimoiy kontekstlarda (masalan, siyosat, reklama, ta’lim, oilaviy muloqot) til birliklarining genderga oid talqini va ularga bo‘lgan assotsiativ yondashuv sezilarli farqlanadi. Reklama matnlarida ayol obraziga ko‘proq “go‘zallik”, “noziklik”, “shirinlik” kabi assotsiatsiyalar bog‘lanadi, erkak obraziga esa “kuch”, “jasorat”, “ustunlik” singari birliklar ulanadi. Bu holat gender asosidagi **lingvokulturologik stereotiplarga** xizmat qilishi mumkin.

Gender til madaniyatining milliy xususiyatlari

O‘zbek tilida genderga oid assotsiativ birliklar milliy an’ana va qadriyatlar bilan bevosita bog‘liq. Masalan, “oyijon”, “mehri”, “tinchlik”, “buvijon” kabi so‘zlar odatda ayollarga nisbatan ishlatiladi. Erkaklarga nisbatan esa “xotamtoy”, “ustun”, “sabrlil”, “dadil” kabi ijobiy baholovchi birliklar ko‘proq uchraydi. Ushbu birliklar xalqning genderga oid ijtimoiy qarashlaridan kelib chiqqan holda shakllanadi va til orqali avloddan-avlodga o‘tadi.

Xulosa

Til birliklarining gender nuqtayi nazaridan assotsiativ baholanishi, avvalo, insonning psixologik, ijtimoiy va madaniy tafakkuriga asoslanadi. Ayollar va erkaklar tomonidan bir xil so‘zga berilgan turli assotsiatsiyalar ularning dunyoqarashi, qadriyatlar tizimi va madaniy stereotiplaridan kelib chiqadi. Bu holat tilshunoslik, psixologiya, madaniyatshunoslik, kommunikatsiya sohalari uchun muhim empirik material bo‘lib xizmat qiladi.

Kelajakda bu yo‘nalishda keng ko‘lamli assotsiativ eksperimentlar o‘tkazish, natijalarni lingvostatistik tahlil qilish, genderga oid lug‘aviy maydonlarni shakllantirish muhim ilmiy vazifalardan biridir.



Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. G‘ofurova M. *Gender lingvistikasi asoslari*. – Toshkent: Fan, 2019.
2. Karimov N. *Til va tafakkur*. – Toshkent: Fan, 2016.
3. Xodjayeva D. *Assotsiativ lingvistika va milliy tafakkur*. – Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti, 2020.
4. Umarova Z. *O‘zbek tilining psixolingvistik xususiyatlari*. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2022.
5. Xolmatov A. *Lingvokulturologiya asoslari*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
6. Mamarasulov Q. *Metafora va uning kognitiv talqini*. – Buxoro: BDU nashriyoti, 2021.
7. Yusupova M. *Gender tafakkurining lingvistik ko‘rinishlari*. – Navoiy: Navoiy davlat pedagogika instituti, 2022.
8. Shoniyozova G. *Ayollar nutqida emotsional birliklar // TDPU ilmiy jurnali*. – 2020. – №2. – B. 112–118.
9. Berdikulova D. *Baholovchanlik va uning gender xususiyatlari*. – Andijon: ADU, 2020.